

י"ב באדר

יבתרין עשר ביה יום טוריינוס¹יבתרין עשר ביה יום טיריון²

כ שתפס את לוליינוס ואת פפוס אחיו בלודקיא. אמר: אם מעמיו של חנניה מישאל ועזריה אתם, יבא אלהיכם ויציל אתכם מידי כדרך שהציל לחנניה מישאל ועזריה מיד נבוכדנאצר. אמרו לו: חנניה מישאל ועזריה צדיקים כשרים (הוא) יהיה, ונבוכדנאצר מלך הגון היה, וראוי ליעשות נס על ידו, אבל אתה מלך רשע אתה, ואין ראוי ליעשות נס על ידך, ואנו חייבי מיתה, ואם אין אתה הורגנו, הרבה הורגים יש למקום: הרבה דובים, הרבה אריות, הרבה נחשים, הרבה עקרבי שיפגעו בנו. ואם אתה הורגנו, עתיד הקב"ה לתבוע את דמינו מידך. אמרו: לא נסע משם עד שבאת עליו דיופלה של רומי ופצעו את מוחו בגזרין ובבקעות.

יש להקדים ולהדגיש כי מועד זה איננו מצוי כלל בעדיה הישירים של מגילת תענית שבידנו, לא הוא ולא ביאורו. המועד של י"ב באדר מוכר מתוך שני התלמודים³ בלבד, ובשניהם נספחת אליו הידיעה על ביטולו עוד קודם שבטלה המגילה כולה.⁴ בבבלי בלבד באה מסורת המנמקת את המועד בסיפור מעשה ב'פפוס ולוליינוס' שביקש 'טוריינוס' להרגם (ועל פי נוסחים אחרים של המעשה — אף הרגם) ולבסוף נהרג הוא עצמו על ידי הרומאים. מעשה זה גופו, בלא הקישור למגילת תענית, מצוי בווריאציות שונות בשורה של מקבילות.⁵ גם מועד המגילה וגם סיפור המעשה שנקשר בו בתלמוד הושלמו רק בנוסח הכלאיים במגילה ובסכוליון, והם תלויים בעליל במקבילות.

כפי שנראה להלן,⁶ מלמד חסרוננו של המועד ב"א וב"פ שמהדורת המגילה אשר שימשה את שניהם מאוחרת מזו שעל גבה נסדר הסכוליון של התלמוד, שכן ביטולו של י"ב באדר כבר נתמסד והטביע חותמו במהדורות א' פ', ואילו במגילה המצוטטת בתלמודים הוא מצוי עדיין. מאידך, החסרון במגילת תענית שנתפרשה בסכוליון א' ובסכוליון פ' משקף תקופה שבה הייתה עדיין משמעות הלכתית למגילה כולה, שאם לא כן אין טעם בהשמטתו של מועד אחד בלבד מתוכה. לא מסתבר שיוצר או סופר החי בעידן שבו לא נהגה המגילה כלל ישמיט, מעשה למדנות, דווקא את המועד הזה. נהפוך הוא, דרכם של סופרים ועורכים מאוחרים להשלים ולמלא חסרונות, ומעשיו של בעל נוסח הכלאיים יוכיחו.

¹ כך ק' ו' (ו: טוריינוס), ד', עדי נוסח הכלאיים. המועד

נעדר מ"א פ', ראה להלן. מעין נוסח זה גם בבבלי תענית יח ע"ב. לשינויים קלים בשם 'טוריינוס' בעדי הבבלי ראה במהדורה. ראה שם גם שינויים בכתיבו של השם במקורות אחרים המזכירים את השם טריינוס, בלא קשר למועד המגילה.

² כך הנוסח בירוש' תענית פ"ב הי"ג, סו ע"א; מגילה פ"א ה"ו, ע ע"ג; ועיין במהדורה.

³ ראה לעיל, ההערות 1, 2.

⁴ ראה להלן, עמ' 358.

⁵ מכילתא דרשב"י כא יג, עמ' 169; ספרא אמור ח ט ה; בחקותי ב ה ב; שמחות ח טו, מהדורת הייגר, עמ' 164; קהלת רבה ג יז; קהלת זוטא ג יז, מהדורת בובר, עמ' 98.

⁶ להלן, עמ' 371.

תקופת הביניים אשר בה נהגה המגילה בכללה ויום טיריון/טוריינוס בטל לבדו ניתנת להגדרה מתוך עדותם של שני התלמודים. להלן⁷ ניווכח, כי אחרי הדור השלישי לאמוראים (דורם של רב נחמן בבבל ור' יעקב בר אחא בארץ ישראל) ובמשך כמה דורות, עד לביטולה הגמור של המגילה (בסוף תקופת האמוראים, ושמא אף זמן מה אחריה⁸) נשתרש ביטולו של יום טוריינוס, אף כי לשאר המגילה היה עדיין תוקף חלקי או מלא. נמצא שהיעדרו של מועדנו מן המגילה תורם לתיארוך עריכתן (הראשונה?) של שתי מהדורות הסכוליון שבידנו.

בטיבו של המועד נחלקו הדעות. רבים מן החוקרים⁹ אימצו את גרסת הבבלי במגילה, 'טוריינוס', ואת הפרשנות שהצמיד לה: המעשה בפפוס ולוליינוס. משפטם של שני היהודים ומותו של 'טוריינוס' זוהו על ידם עם מאורעותיו של 'מרד התפוצות'¹⁰ בימי טריינוס, דיכוי על ידי שר צבאו של טריינוס קיסר — לוסיוס קוויטוס (אשר על פי השערה זו נתבלבל באגדה העממית עם אדוניו, טריינוס קיסר [שהרי טריינוס עצמו מת מיתה טבעית ובאוגוסט דווקא]) — והוצאתו להורג של האחרון בידי הדריינוס. לפי דעת אבל¹¹, תואם מועד הוצאתו להורג של קוויטוס את התאריך שבמגילה. פרשנות זו נושאת עמה השלכות חשובות לגבי זמנה של מגילת תענית, שכן משתמע ממנה שעוד במאה הב' לסה"נ נוספו מועדים למגילה.¹²

אולם המסורות באשר לפפוס ולוליינוס בכלל ובאשר לקביעת המועד בפרט חלוקות וסותרות זו את זו. כאמור, קושרת קבוצת מקורות¹³ אל השניים את מעשה 'טוריינוס' ומותו. הבבלי תולה את ייסוד המועד במעשה זה, ומנמק את ביטולו במותם של שני אחים אחרים, שמעיה ואחיה. הירושלמי¹⁴ גורס 'יום טיריון' ומייחס את ביטול המועד למות לוליינוס ופפוס, אבל אינו מכיר את 'מעשה טוריינוס' שבבבלי ובמקבילות. שאר הווריאציות של המעשה קצתן גורסות הריגתם של פפוס ולוליינוס בידי טוריינוס. אחרות מסיימות בהצלתם משנהרג הלה. סיפור מעשה אחר¹⁵ קושר את הזוג במסורת תמוהה בדבר היתר רומאי לבנות את בית המקדש, אשר בוטל לאחר זמן. משום כך שיער יואל¹⁶, שהיום נקבע מתוך שמחה על ההיתר שניתן לבניית הבית. ביטול ההיתר והריגת השניים על ידי קוויטוס היו, לדעתו,

א, עמ' 260-261, 272-273. ספרות נוספת ראה אצל

תבורי, מועדי ישראל, עמ' 320, הערה 44.

¹⁰ לשאלה הכללית בדבר גילוייו של מרד זה גם בארץ ישראל ראה סמולוד ורוקח, (שם); וכן א' אופנהיימר, 'הישוב היהודי בגליל בתקופת יבנה ומרד בר כוכבא', (שם), עמ' 177-190; מ"ד הר, 'האם נשתתף הגליל בפולמוס של קיטוס או במרד בן-כוסבה', שם, עמ' 191-197; ד' רוקח, 'הערות ל"פולמוס של קיטוס"', שם, עמ' 198; י' צפריר, 'העיון ההיסטורי והממצא הארכיאולוגי', שם, עמ' 199-200; א' אופנהיימר, 'דברי סיכום', שם, עמ' 201-202.

¹¹ הובא אצל סמולוד (לעיל, הערה 9), עמ' 165.

¹² ראה שפ"ן הסופר, מג"ת, עמ' I. ראה גם קאסל, עמ' 84-86; ייבין, עמ' 149; וראה לעיל, עמ' 20-21; עמ' 31.

¹³ לעיל, הערה 5.

¹⁴ לעיל, הערה 2.

¹⁵ בר"ר סד ט, עמ' 710-712.

¹⁶ יואל, I, עמ' 15; II, עמ' 187.

⁷ להלן, עמ' 358.

⁸ להלן, עמ' 356.

⁹ שירר, א, עמ' 533 והערה 91; גרץ, ד, עמ' 411-414 (=שפ"ר, ב, עמ' 224, הערה 2). לדעה זו נטה דרך היסוס גם ליכטנשטיין, עמ' 273. דרנבורג, עמ' 408; דרנבורג, משא, עמ' 212-213, ושם העלה גם את האפשרות כי מדובר בטריינוס עצמו. בדומה לזה סבר קרויס: S. Krauss, 'La Fête de Hanoucca', *REJ*, 30, pp. 211-212 (1895), אלא שהוא זיהה ב'טוריינוס' דמות אחרת בתולדות אותו המרד, והוא מרקיוס טורבו. וראה טענותיה של סמולוד (להלן), עמ' 170, הערה 13, כנגד זיהוי זה. להשערה זו חזר ד' רוקח, 'פולמוס של קיטוס — לבירורה של בעייה פילולוגית-היסטורית', בתוך: ד' רוקח (עורך), מרידות היהודים בימי טראיאנוס, ירושלים תשל"ח, עמ' 172-176. ראה גם מ' סמולוד, 'ארץ ישראל בשנים 115-118 לסה"נ', באותו הקובץ, עמ' 164-165 (למקורם של שני המאמרים האחרונים באנגלית ולמקום פרסומם הראשון ראה שם, עמ' 5-6). ראה גם אלון, תולדות,

סיבת ביטולו של המועד. במקורות אחרים¹⁷ נקשר שמם של השניים בגזירות מלכות ובמוות על קידוש השם בנסיבות אחרות.

כותבים אחדים העדיפו את גרסת הירושלמי, יום טיריון, וקשרו בניצחון החשמונאי על המצביא סירון,¹⁸ או שפירשוה על דרך 'טיראן' וזיהו בו את הורדוס¹⁹ או שליט אחר.²⁰ המעשה המובא בסכוליון בנוסח הכלאיים תלוי גם בגרסת הספרא למעשה שני האחים.²¹ דומה שאפשר להבחין בתוכו שתי שכבות. הראשונה תלויה בספרא, השנייה עיבדה את קודמתה על פי הבבלי. במקום שהספרא אינו אלא מוסיף על הבבלי, הושארה לשונו בפנים והוספה עליה גם לשון התלמוד.²² אפשר שכאן אנו עדים לתופעה מעין זו שראינו בביאור לכ"ה בסיון. שם הוכר לר' יהודה בר קלונימוס נוסח סכוליון מורחב אשר נשען בעיקר על המקבילה בבראשית רבה, ואילו בנוסח הכלאיים שלפנינו עובדה כבר ורסיה מעין זו על פי הבבלי.²³ אפשר ששכבה מוקדמת יותר של נוסח הכלאיים נזקקה בעיקר למדרשי ארץ ישראל, ואילו הבאה אחריה 'תיקנה' אותה על פי הבבלי. אם כן הוא, אפשר להציע בזהירות הראויה, כי נוסח הכלאיים לסכוליון מספק רמז על חדירת השפעות בבליות ראשונות אל ערש הולדתו בקרב ציבור יהודי אשר ניזון עד לאותו זמן בעיקר מספרותה של ארץ ישראל.

¹⁷ ירוש' שביעית פ"ד ה"ב, לה ע"א; סנהדרין פ"ג ה"ו, כא ע"ב. ראה גם רשימת מראי המקום שהובאה על ידי המהדירים בבר"ר, עמ' 710-712.

¹⁸ מק"א ג יג-כו. ראה קאסל, עמ' 84-86, ומה שהעירו רטנר (הערות, עמ' 507) וליכטנשטיין (עמ' 273) כנגד השערה זו.

¹⁹ צייטלין, עמ' 111, הערה 298. הוא מציע שהמדובר ביום חנוכת מקדש הורדוס, שהיה ביום השנה להתמלכותו. הצעה אחרת, הקובעת את מועדו בזמן המרד הגדול, מציע צייטלין שם בגוף דבריו, עמ' 108-111, והיא רחוקה ודמיונית עוד יותר מן הראשונה.

²⁰ המפל (עמ' 188-191) הגדיר מועד זה במעורפל כיום מותו של 'מושל, נציב או מלך' אשר הצר ליהודים 'בימי שלטון היוונים או הרומאים'.

²¹ בולטים בו לשונות מיוחדים לספרא: 'כשרים' (בבלי: צדיקים). 'אבל אתה מלך רשע אתה' (בבלי: ואותו רשע הדיוט הוא), 'נס על ירך' (בבלי: על ידו), 'ואנו חייבי מיתה' (בבלי: נתחייבנו הריגה), נחשים, עקרבם (בבלי: ליתא), 'לתבוע את דמינו' (בבלי: ליפרע), 'לא נסע משם' (בבלי: לא זזו משם), 'עד שבאת עליו דיופלה' (בבלי: שבאו דיפלי), 'ובבקעות' (בבלי: ליתא).

²² בבלי: צדיקים. ספרא: כשרים. נוסח כלאיים לסכוליון: צדיקים כשרים. בבלי: בגזירים. ספרא: בבקעיות. סכוליון הכלאיים: בגזרין ובבקעות. הנחשים והעקרבם שלספרא נוספו בסכוליון הכלאיים על רשימת המזיקים הנזכרים גם בבבלי.

²³ ראה להלן, עמ' 408-410, 413-414.